

POKRET U BOSNU

Kluse za opanke 9 Skojevska konferencija • Susret dviju patrola ® Tifus odnosi žrtve ® Na što je spreman gladan borac

Posljednjeg dana februara primljeno je neodložno naređenje za pokret u sastav Devete dalmatinske divizije.

Pred brigadom bio je put dug oko 140 km — preko teško prohodnih planina i snijegom zavijanih putova, kroz siromašna, opljačkana i spaljena sela, gdje se nije mogao očekivati ni najmršaviji obrok. Ali, to je ipak bio marš preko oslobođene teritorije, gdje je bilo malo vjerovatnoće za iznenadni susret s neprijateljem, gdje su vodiči pouzdani, seoski odbornici susretljivi, a stanovništvo u velikoj većini privrženo narodnooslobodilačkom pokretu.

Krenulo se odmah, slijedećeg jutra, marš-rutom: Petrovići, Mazin, Boričevac, Kulen-Vakuf, Martin-Brod, Očigrije, Mali i Veliki Cvjetnić, Trubar, Resanovci, Gornje i Donje Peulje, Bastasi, Nuglašica. Osam dana trebalo je brigadi da stigne na cilj. Zima, snijeg, nabujala Una, pocijepana obuća, slaba ishrana i još slabija konačišta — sve je to usporavalo pokret ionako iscrpljenih boraca i starješina.

Najteže je bilo onima koji su ostali bosci. U intendanturi brigade nije bilo ni jednog para obuće. Komandir čete Dušan Dujmović nije mogao da gleda bosonoge borce.

— Sam bih išo na najtvrdi bunker Švaba, samo da se dokopam cipela za četu — potužio se Dušan komandantu brigade.

— Biće, moj Dušane, i cokula i Švaba, samo kad preturimo ovaj marš — tješio ga je komandant Uroš Kukolj.

U jednom selu, gdje se brigada zaustavila da prenoći, išao je Dušan od kuće do kuće, nudeći jedno bataljonsko kljuse najprije za deset, pa za sedam i na kraju samo za pet pari opanaka. Ali od te trampe ne bijaše ništa. Iste večeri, po komandirovom naređenju raskrojeno je jedno ćebe. Dugo u noć, uz vatru kao jedini izvor osvjetljenja, krojio je i šivao Dušan iz ćebeta nekakve valjenke za svoje bosonoge borce. Prvih nekoliko sati marša ta komandirova obuvka bila im je udobnija i toplija nego cipela. Poslije bi se natopila snijegom i vodom, ali bi još i tada više vrijedila nego bosu tabani.

Put je Trinaestu vodio poprištem borbi ličkih i bosanskih jedinica. Kao krajputaši, uz cestu od Mazina prema Kulen-Vakufu, virili su iz snijega ostaci uništene talijanske i njemačke motorizacije. Svejedno što je bio kaljav put i vodom natopljen, u blizini Kulen-Vakufa zastala je brigada pred kulom Kulina bana. Divna priroda, uz smiraj sunca, uz prelijepu Unu, natjerala je mnoge da za trenutak zaborave na rat. Splavima i lađama prebacili su se Južnodalmatinci u Bosnu.

Marširalo se, sa isturenom prethodnicom i obezbjeđenjem od svakog eventualnog iznenađenja, od sela do sela, od ranog jutra do poslijepodnevnih časova. Kada bi se poslijepodne stiglo na konak, dio boraca bi se prihvatio obezbjeđenja, dio bi prikupljao drva za pripremanje jedinog dnevnog obroka, a ostali bi pokušali pjesmom privući seosku čeljad da bi joj prenijeli najnovije vijesti s frontova. Poslije jedinog obroka odlazilo se na spavanje u domaćinske kuće i

pojate, po određenom rasporedu, negdje čitava desetina, a ponegdje samo po dva-tri borca. Tko je naišao na domaćina koji bi ponudio poneki krumpir iz vrelog pepela, gutljaj mlijeka ili malo pure smatran je sretnikom, jer kutlača zobene kaše nikad nije bila dovoljna da utaži glad.

Jedna trećina ljudstva probdjela bi u smjenama noć, čuvajući san svojih drugova. Samo taj san je bio ratnički, s puškom pod miškom, s cokulama na nogama, san iskidan hladnoćom, glađu ili beskrajnim češanjem. »Šesta kolona«, kako su borci najradije nazivali uši, bila je prava napast na tim konačištima. Uzalud su se borci predvečer trijebili i kroz plamen na ognjištu provlačili rublje, uši bi u toku noći popunile ispražnjene redove do uobičajnog brojnog stanja.

U Cvijetniću rodnom mjestu komandanta Trećeg bataljona Petra Pilipovića, brigada je primljena više nego sdačno. Nije nedostajalo mrsa, kiselog kupusa, pure i varenike. Ponosni na svog Peru, koga nisu vidjeli punu godinu dana, a koji je stigao iz daleka, čak preko mora, vodeći borce s neakvih ostrva i poluostrva, i staro i mlado se okupljalo u domu Pilipovića da čuju priče o borbama partizana i kraju koji je Pero doživio tamo »gdje kuće rastu iz mora«.

Nakon što je provela jedan dan u odmoru, cijelo selo je s pjesmom ispratilo brigadu prema Resanovcu.

Pošto je stigla u svoju buduću bazu: Bastase, Nuglašicu, Bojmunte, Vrbicu, Trinaesta je odmah prišla čišćenju i parenju odjeće i rublja u »partizanskom buretu«. Ta mjera je bila neophodna, ali je na žalost kasno poduzeta, jer su se borci i starješine na nekom od svojih konačišta, na putu iz Like do Livanjskog polja, već bili zarazili pjegavcem, što će se utvrditi nekoliko dana kasnije.

Pripadnici brigade bili su ponosni što su stigli u sastav divizije čija je slavna zastava prošla kroz bitke na Neretvi i Sutješci.

U novoj sredini počelo se vrlo aktivno. Odmah su se formirali inženjerski vod, prvi vodovi buduće čete za vezu i čete pratećeg oružja.

Kad nisu u akciji, jedinice izvode obuku u svojim bazama. Oživljava i rad kulturno-prosvjetnih ekipa. Odmah su date priredbe u selima Bastasi i Gornjim Peuljama, koje su privukle i staro i mlado. Ma da su prostorije nekadašnjih škola hladne i opustošene, na svakoj predstavi je tiska. Seljaci donose za nagradu »glumcima« torbake pšeničnog brašna.

U kulturno-prosvjetnoj ekipi nalazili su se slijedeći drugovi i drugarice: Prerad Vanjaka, Ivo Buktenica, Antun Penda, Nikola Market, Luka Poša, Vinko Tomović, Mirko Karmelo, Ivo Huljić, Luka Ciprijan. Slavko Zjačić, Mojsija Franulović, Biserka Brajković i Antica Ferlan.

Skojevci brigade održali su 14. marta svoju konferenciju na kojoj su izabrali delegate za kongres USAOJ-a, koji je trebalo da se održi početkom maja u Drvaru. Kao delegati izabrani su Milo Boričić, Gojko Divić, bolničarke Zorka Glavor, Antica Ferlan i Neda Sardelić. Sekretar SKOJ-a brigade Milo Boričić govorio je o budućim zadacima omladinaca.

— Kad je Trinaesta krenula s Visa imala je 74 člana SKOJ-a... Za dva mjeseca borbi, marševa i drugih iskušenja taj broj ne samo da nije porastao, nego je čak i manji... Pojedini drugovi i drugarice, neka im je vječna slava, položili su svoje mlade živote za našu borbu, a oni najzaslužniji primljeni su u članstvo naše Partije... Mi danas treba da podijelimo zaduženja među sobom i da neumorno radimo s najboljim borcima, da širimo njihovu svijest kako bi i oni postali mladi komunisti.

U zaključku konferencije postavljeno je da se do omladinskog kongresa na sastancima prorade članci druga Tita: »Komunistička partija Jugoslavije i narodnooslobodilačka borba«, »Borba protiv okupato-

ra — prvi i najvažniji zadatak«, kao i članak »KP i ko su sve saveznici okupatora«.

Sve te aktivnosti, razumije se, nisu zasjenile izvršavanje borbenih zadataka. Odmah po dolasku u sastav Devete divizije krenuli su bataljoni Trinaeste da počiste sela oko Livna od domobranskih posada i ustaške milicije, da poruše mostove na rječicama Račini i Sturbi, koje je neprijatelj koristio za svoju motorizaciju, prilikom prodora na oslobođenu teritoriju. Svi ovi zadaci izvršeni su brzo i bez većeg napora, jer neprijatelj nije davao jači otpor. Ipak ni akcije ovakvog karaktera nisu prolazile bez neprijatnih iznenađenja.

Prilikom boravka u jednom zaseoku kod Karlova Hana, jedna naša patrola, s kojom se našao i komandir čete Dušan Dujmović, neočekivano je nabasala na neprijateljsku patrolu od pet ustaških milicionara, pod vodstvom njemačkog podoficira.

Obje patrole zastale su kao ukopane. Ustaše su ipak imale slabije živce. Iznenađeni što su se našli oči u oči s partizanima, na svega desetak metara rastojanja, ustaški milicionari, ne skidajući puške s ramena, pobjegli su kud ih noge nose, ostavljajući samog vođu patrola. Nijemca to nije zbunilo. Munjevitim pokretom podigao je pušku na našeg komandira. Ali nije stigao da povuče obarač, jer je komandir Dujmović za dijelić sekunde bio brži — njegov metak sastavio je Nijemca sa zemljom.

Prošlo je samo nekoliko dana otkako se Trinaesta brigada skrasila u selima Bastasi, Nuglašica, Bojmunte i Vrbici, kad su se u svim bataljonima pojavili prvi slučajevi pjegavog tifusa. Tko je imao i malo dužu kosu ošišao se do kože, svi borci su zaprašeni, ali to ništa nije pomoglo, jer se pjegavac ubrzo izrodio u pravu epidemiju.

Sanitetsko osoblje pod vodstvom energične drugarice Katice Rade požrtvovano je, drugarski i s

najvećom odgovornošću, njegovalo tifusare. Katica, kao i drugo osoblje brigadnog saniteta, malo su znali o ratnoj medicini, ali što se tiče odnosa prema ranjenima i bolesnima — za njihov spas bili su spremni i život položiti. Najveći broj referenata saniteta i bolničarki zarazili su se tifusom. Zdravko Pecotić, student medicine i bolničarka Anka Curač podlegli su opakoj bolesti.

Brigadna bolnica i bataljonska previjališta više nisu mogli primiti ni jednog bolesnika. Za nekoliko dana upućeno je 75 oboljelih u divizijsku bolnicu. Najteži bolesnici prenošeni su i u pomoćnu korpusnu bolnicu u Preodac.

Blagi čajevi ili gutljaj toplog mlijeka bili su jedini lijek koji se mogao pružiti tifusarima. Gladom, naporima i bolešću izmučeni organizmi nisu izdržali — svakim danom bilo je sve više umrlih. Neke čete su se smanjile na desetak boraca, pa su se prilikom postrojavanja nazivale vodom, da se seljaci ne bi čudili i pitali se kakva je to četa od 20 ljudi. Ti »vodovi« su, pak, morali izgledati zastrašujuće za svako špijunsko oko, jer je gotovo svaki borac bio naoružan puškomitraljezom ili automatom.

Kad su se svi ponadali da se epidemija prestala širiti, krajem marta zabilježeni su novi slučajevi oboljenja i umiranja.

Tačno mjesec dana pjegavac je harao brigadom. Za to vrijeme oboljelo je oko 300 drugova i drugarica, a 38 njih je umrlo. Za Trinaestu to je bio strašan udarac i nenadoknadivi gubitak.

Prepolovljena brigada morala je u pokret i borbu da bi sačuvala bolesne, dok ne ozdrave i prikupe snagu. Borci su bili svjesni da od njih, od njihove borbenosti i izdržljivosti, ovise životi bolesnih drugova. U jeku epidemije neprijatelj je nekoliko puta iznenadnim napadima pokušao da se probije iz Livna prema Prologu, Rujanima i Čelebiću, ali je svaki put

odbijen. Tom prilikom izgubio je jedan tenk i jedan kamion sa sedam vojnika, koji su naišli na mine, postavljene od strane minera Trinaeste.

Na braniku tifusara pali su mnogi borci.

Brigada je morala i u akcije da bi se domogla hrane za bolesnike. Tako je krajem marta Četvrti bataljon štitio karavanu koja je izvlačila hranu iz Livanjskog polja, kad je neprijateljeva kolona — 120 ustaša, u četiri kamiona predvođeni s dva tenka i četiri motocikla — upala u Prolog. Zametnula se borba u kojoj su tenkovi i kamioni zaustavljeni. Ali ustaše su krenule, trčeći, prema Čusarijama, da presjeku put karavani. Tamo ih je odbacio Prvi bataljon. Komandant Mate Blajić i politički komesar Tomislav Andričević Dabar povelili su bataljon u juriš. Ustaše su najurene, uz gubitak od 10 ubijenih. Naši su imali jednog mrtvog, trojica su bila ranjena, među njima i zamjenik komandanta bataljona Jure, a dva druga su pala u zarobljeništvo. Karavana je, međutim, bila spasena.

Prvi dani aprila osvanuli su u vijavici. Trinaesta je stalno u pokretu. Iz Rujana za Čelebić put je vodio preko poplavljenog polja, a kad se tamo došlo, ponovo se moralo natrag, preko istog terena, u Crni Lug, Sajkoviće i Grkovce. Svugdje se traže konji za transport tifusara.

U potjeri za četnicima, koji kao da znaju da su jedinice prepolovljene pa češće napadaju, Treći i Četvrti bataljon su stigli na vrhove Dinare. Borci sa visova zamišljeno su gledali u dolinu Cetine i dalje prema moru. A onda su sa zaprepaštenjem opazili da neprijatelj pali kuće u selima Cetini i Glavašima koje su čas prije pružile gostoprimstvo našim borcima.

Kad se brigada 29. aprila vratila u Peulje, sniježilo je. Ali na radost sviju, Prvi maj osvanuo je sa suncem, kao naručen za slavlje. Na livadama oko Bastasa, Peulja i Vrbice sjatio se narod. Održane su

smotre jedinica, igrala su se kola, čule se pjesme, pucalo se... Uz vatru, na kojoj se kuhalo i peklo, prepričavali su se ratni doživljaji- Upravo dok je trajalo slavlje, stiglo je 19 boraca iz Svilajsko-mosečkog odreda na raspored u Trinaestu brigadu.

Početak maja počeli su se vraćati u svoje jedinice i prvi prezdravili borci i starješine. Svi su se radovali njihovoj pobjedi nad t^usom i povratku, okružujući ih svom mogućom pažnjom. Komandanti i komesari nisu krili svoju zabrinutost, vidjevši da su drugovi oboljeli od tifusa bili krajnje iscrpljeni i bez snage za pokret i borbu. Tim drugovima trebala je krepka hrana i odmor. Samo u hr^ni se oskudijevalo, pa čak i onda kada je bilo uobilju, ona je za rekonvalescente bila jednolična: meso i pura (bez soli).

Trinaesta je brigada, kao i ostale jedinice Devete divizije, te zime i proljeća vrlo loč^e prolazila s ishranom. U selima gdje je operirala oko Bosanskog Grahova, na padinama Dinare i Kamenice, Šatora, Staretine i Velike Golije, najveći dio stanovništva oskudijevao je u hrani i u doba mira. Ovaj pasivni kraj, pljačkan i spaljivan od neprijatelja, u trećoj ratnoj zimi nije mogao mnogo ponuditi svojoj vojsci, a imućnija sela u Livanjskom polju držale su jače ustaške i njemačke snage. Čak je i štab Osmog korpusa izvještavao Glavni štab Hrvatske ^a slaba ishrana i fizička iscrpljenost ljudstva u pojedinim jedinicama Devete divizije dovodi ponekad u pitanje sposobnost tih istih jedinica za pokret i akciju- Bilo je mnogo dana kad se zaista nije imalo što jesti* pa se ta neugodna činjenica često zapisivala u operativnom dnevniku brigade.

Kakvih sve peripetija nije b^o da bi se došlo do hrane?!

Svatko je, na primjer, znao da je imovina seljaka svetinja koja se ne smije dirati i da se za takve prekršaje gubi glava. Borci su poučavani da nije dostojno

ni tražiti u seljaka nešto za jelo. Ali dvojica boraca koji su se oporavljali od pjegavca kao da su na to zaboravili. U jednom selu, koje nije baš bilo mnogo naklonjeno partizanima, ušli su u jednu kuću da se tobože ugriju. Domaćica ih je pustila na ognjište. Nisu dugo izdržali, a da ne pređu na ono što ih je mučilo.

— Imaš li, božja ženo, zalogajčić pogače? Ili pure? Ili neki krumpirić?

— Odakle, drugovi moji? Sve što smo imali, dali smo za vojsku!

— A što kuhaš u ovom kotliću?

— Varim nešto, da prostite, za svinjče.

Uskoro je domaćica odnijela taj kotlić u obor. To je bila prilika za dogovor. Kad se žena vratila, jedan od njih je ustao, pozdravio se i krenuo. Svratio je u obor, gdje je otjerao svinju u kut i pokupio iz valova sve krumpire, trpajući ih u džepove. Iz njega se pušilo kao iz lonca. Njegov drug je još malo razgovarao s domaćicom, a potom su obojica u jednom šumarku navalili na krumpiriće namijenjene svinjama.

Komesar koji je saznao za ovaj slučaj nije imao snage da ih kazni ili prijavi štabu, već ih je samo izgrdio zbog ponašanja koje ne dolikuje pravim borcima. A štabovi i vojni sudovi su tada za svako uzimanje ili iznuđivanje hrane ili nečeg drugog od seljaka kažnjavali krivce kaznom strijeljanja pred strojem i stanovništvom dotičnog sela.

Bilo je, istina, pojedinih domaćina neprijateljskih raspoloženih prema partizanima, koji bi jedva dočekali da se mogu potužiti i tražiti glavu okrivljenog borca. Jednom je borac Albert Mošić napabirčio iz već preoranog krumpirišta ne više od kilograma krumpira — upravo koliko je mogao da natrpa u džepove šinjela. Domaćin je potrčao za njim, ali je Albert umakao i pomiješao se među drugove.

Nije prošlo ni dva minuta kad je naređena smotra svih kurira, kuhara i boraca pratećeg voda pri štabu

Trećeg bataljona. Pretres po džepovima, torbicama, rancima, po zgradi i pojati nije donio nikakvog rezultata. Kad je bijesan seljak otišao razočaran što nije otkrio krivca, Albert je osjetio da se po drugi put rodio. Odahnuo je s olakšanjem, povadivši krum-pire iz cijevi teškog minobacača (pokrivenog navlakom) kamo ih je bio sakrio, obećavši sam sebi da više nikad neće pasti u slično iskušenje.

Pola porcije kaše, jedva začinjene, bio je najčešći obrok za borce i starješine. Zato se uvijek javljalo mnogo kandidata za »struganje« bataljonskog kazana. Onaj koga bi dopala ta »privilegija« obično bi kleknuo ispred kazana i uporno grebao žlicom ostatke kaše. Neki bi toliko odužili da bi kuhar izgubio strpljenje. Kad je jednom kuhar iz ruku borca Milutina Ivičevića, stasitog Pelješčanina, istrгнуo oblizani kazan, on je zadovoljan što se najeo, ostao i dalje na koljenima. Sklopivši ruke kao da moli okrenuo je pogled prema nebu, s riječima:

— Slava ti, bože, što si stvorio hranu i kuhare!

Sličnih dogodovština bilo je napretek. Jednom su bolničari Jure Potočnjak Jorjo i Marko Vidošević Zvonar pripremali pored nekog zida, na vatri, smrdljivu, žutu tekućinu za liječenje svraba, zvanu fle-mings, kad je došao jedan borac i navalio da zaprete dva krumpira u vreli pepeo. »Krumpiraš« je objesio ranac o klin u zidu, i sjeo uz vatru. Čekajući da se ispeku krumpiri, njih trojica su razvezli priče o hrani. Odjednom, ranac je skliznuo s klina, a iz njega se otkotrlja talijanska ručna bomba pravo u oganj.

Nije bilo vremena da se bilo što uradi. Svi su u panici stali bježati. Ali njih trojica nisu pobjegli toliko daleko da ih ne zakači poneki geler i zapljusne od glave do pete smrdljiva, žuta tekućina, pošto je i limena bačva u kojoj se kuhala odletjela u zrak.

Ali slijedeća dogodovština nije imala šaljiv završetak. U jedno selo koje je imalo par bogatih doma-

ćina došli su intendant Anto Mekišić i zamjenik politkomesara čete Ursa Franulović. Oboje su po »svojoj« liniji, uz pomoć odbornika, pokušali da ubijede najbogatijeg seljaka da proda vreću brašna i jednu ovcu za brigadnu bolnicu.

Poslije dugog otezanja domaćin je, napokon, pristao na prodaju. Uputio je domaćicu, babu i djecu da pomognu iskati ovcu. Nagovarao je i Ursu da pođe s njima. Ali, Ursi se nije išlo.

Domaćinu to nije bilo po volji, ali je možda računao da žensko, makar nosilo komesarske oznake i oružje, ostaje žensko. Ustao je da dohvati bocu rakije. Umjesto boce dohvatio je nož i napao intendanta. Tobožnji odbornik skočio je na Ursu, ali se ona izmakla i stigla da saspe rafal, spasivši tako sebe i Mekišića od ustaškog noža.